

Tomasz Tułodziecki, *Tożsamość nowego Izraela w Księdze Zachariasza*. Studium egzegetyczno-teologiczne Za 1–8 (Scripta Theologica Thoruniensia 33; Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2014). Ss. 340. PLN 48. ISBN 978-83-23-133-636.

KS. WOJCIECH PIKOR

Wydział Teologiczny Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu
adres: ul. Gagarina 27, 87-100 Toruń; e-mail: pikorwo@wp.pl

Kwestia tożsamości narodowej i etnicznej jest niezwykle aktualna we współczesnym świecie. Napływające do Europy setki tysięcy uchodźców i migrantów zarobkowych z krajów muzułmańskich stanowią czynnik, który nie tylko zmienia oblicze kulturowe i religijne Europy, ale zmusza jej mieszkańców do podjęcia pytania o własną tożsamość. Poszukiwanie tożsamości, odkrywanie jej fundamentów, ustalanie jej uwarunkowań kulturowych, pytanie o jej niezmiennosc to kwestie, które stanowią problem nie tylko dla współczesnych społeczeństw. Europa wciąż ma korzenie judeochrześcijańskie, niezależnie od polityki negującej tę prawdę. Z tego powodu całkowicie zasadne jest pytanie o tożsamość w kontekście Pisma Świętego, które przez wieki stanowiło – pozostaje mieć nadzieję, że stanowi i dzisiaj – kod kulturowy Europy. Problem tożsamości pojawia się w związku z kryzysami politycznymi, społecznymi i religijnymi, co znajduje potwierdzenie w Biblii. Takim szczególnym momentem kryzysu tożsamości było wygnanie babilońskie, które wymusiło rewizję trzech kluczowych aksjomatów wiary biblijnego Izraela, będących zarazem wyznacznikiem jego tożsamości narodowej i religijnej: Ziemi Obiecanej – nienaruszalności Syjonu – monarchii Dawidowej. Powrót z wygnania babilońskiego nie zamyka procesu budowania nowej tożsamości, który zainicjowali prorocy wygnania, szczególnie Deutero-Izajasz i Ezechiel. W istocie zastana przez repatriantów rzeczywistość polityczna, ekonomiczna i religijna wymusza potrzebę poszukiwania nowych podstaw tożsamości Izraela powygnaniowego. Szczególną rolę w tym procesie odegrał prorok Zachariasz, który w swoich wizjach (Za 1–8) kreślił projekt nowej tożsamości Izraela opartej na Prawie. Znalezione w cyklu nocnych wizji Zachariasza elementy konstytutywne dla nowego Izraela stanowią cel monografii ks. dr. hab. Tomasza Tułodzieckiego.

Rozprawę otwiera „Wprowadzenie” (s. 11–22), w którym autor wychodzi od pytania o znaczenie tożsamości dla życia narodów w kontekście kultury

i religii. Pytanie to stawia w kontekście biblijnego Izraela, przywołując dwie konferencje naukowe (polską i niemiecką) poświęcone temu problemowi (s. 12-14). Zauważa, że w dyskusjach nad tożsamością biblijnego Izraela prowadzonych na forum naukowym pomija się rolę proroków w kształtowaniu samoświadomości Izraela. Wykazuje znaczenie tej kwestii w chwili powrotu Żydów z wygnania babilońskiego poprzez odniesienie do dwóch proroków powygnaniowych: Aggeusza i Zachariasza, z których ten drugi skupia się nie tylko na potrzebie odbudowania Świątyni Jerozolimskiej, ale podejmuje się zadania zbudowania nowej tożsamości Izraela (s. 16). Kluczową rolę w tym projekcie odegrały jego nocne wizje (Za 1–8). Autor prezentuje w tym miejscu dotychczasowe opracowania egzegetyczne i teologiczne Księgi Proto-Zachariasza (H. Delkurta, Ch. Jeremiasa, P. Marinkoviča, T. Pola i R. Luxa, s. 18-20). Każdy z wymienionych autorów stawiał sobie za cel odczytanie przesłania teologicznego tych wizji (Delkurt – przygotowanie nowej przestrzeni dla obecności YHWH pośród swego ludu; Jeremias – charakter apokaliptyczny tych wizji; Marinkovič i Pola – instytucja kapłaństwa; Lux – różne aspekty wizji, m.in. uniwersalizm zbawienia, świątynia i prorocy – dokumentowane w pojedynczych artykułach). Dotychczasowy stan badań w pełni uzasadnia potrzebę podjęcia analiz wizji Za 1–8 pod kątem tożsamości Izraela. Ten problem badawczy ks. Tułodziecki chce rozpatrywać na dwóch płaszczyznach: diachronicznej i synchronicznej, przez co podstawowe narzędzie badawcze, jakim jest metoda historyczno-krytyczna, pozostanie podporządkowana problemowi teologicznemu, jakim jest wydobycie na bazie egzegezy Za 1–8 Zachariaszowej koncepcji nowego Izraela (s. 21). Wprowadzenie ks. Tułodziecki kończy krótkim omówieniem struktury swojej monografii (s. 21-22).

Rozdział pierwszy podejmuje „problem tożsamości Izraela w okresie przedwygnaniowym i w czasie niewoli babilońskiej” (s. 23-96). Na początku rozdziału autor stawia sobie za cel odpowiedź na pytanie: „kiedy w ogóle pojawiło się pojęcie Izraela jako pewnej etnicznej i politycznej całości, z własnym, oryginalnym kodem kulturowym?” (s. 23). Odpowiedzi szuka poprzez synchroniczną/kanoniczną lekturę ksiąg biblijnych, ustalając elementy stanowiące o tożsamości najpierw patriarchów, następnie Hebrajczyków doby wyjścia, dalej Izraela czasów monarchii, ze szczególnym uwzględnieniem wkładu proroków w kształtowanie się tożsamości Izraela, wreszcie Izraelitów będących na wygnaniu babilońskim. Ks. Tułodziecki za fundament tożsamości Izraela uznaje przymierze, które YHWH zawarł ze swym ludem na Synaju. To wydarzenie „założycielskie” manifestowało się poprzez zewnętrzne znaki (m.in. obrzezanie, szabat, kult), było wspierane przez konkretne instytucje (monarchia, świątynia), jednakże kluczową

sprawą był wymiar duchowy tej tożsamości, związany z zachowywaniem Tory, wymagający odpowiedniej dyspozycji serca, o czym przypominali prorocy zapowiadający Nowe Przymierze.

W rozdziale drugim toruński biblista prezentuje „problemy literackie Za 1–8”, które są niezbędne dla właściwego odczytania przesłania nocnych wizji Zachariasza (s. 97-173). Po omówieniu kontekstu historycznego wystąpienia proroka Zachariasza następuje uzasadnienie delimitacji kontekstu literackiego wizji Zachariasza w rozdz. 1–8. Podział na Proto- i Deutero-Zachariasza nie ma na celu destrukcji Księgi Zachariasza w jej kształcie finalnym, lecz zmierza do odczytania jej w relacji do Księgi Aggeusza. Związki formalne i treściowe między Ag i Za 1–8 ks. Tułodziecki sprowadza do trzech elementów: chronologii, motywu przewrotu kosmicznego oraz symboliki srebra i złota. Zasadniczą część rozdz. drugiego stanowi analiza kompozycji Za 1–8, w toku której autor wykazuje pozycję inkluzyjną Za 1,1-6 i 7,1-14, pozycję konkluzją Za 8,1-23 oraz strukturę koncentryczną samych wizji Zachariasza, z których wyłącza, podając odpowiednią argumentację formalną i treściową, wizję rehabilitującą arcykapłana Jozuego (Za 3,1-7). Koncentryczność pozostałych siedmiu wizji: koni i jeźdźców (1,7-17), rogów i rzemieślników (2,1-4), człowieka ze sznurem mierniczym (2,5-9), złotego świecznika i dwóch oliwek (4,1-14), latającego zwoju (5,1-4), kobiety zamkniętej w efi (5,5-11) i ponownie rydwanów i koni (6,1-8), wykazuje na bazie zbieżności symboliki i tematyki poszczególnych wizji, chronologii ich wystąpienia (centralna wizja ma miejsce o północy) oraz przestrzeni, w których dokonują się kolejne wizje. Zewnętrzne, peryferyjne wizje mają za zadanie przygotowanie przestrzeni, w której na powrót chce rezydować YHWH, jak pokazuje to centralna wizja świecznika.

Rozdział trzeci przynosi egzegezę wizji Zachariasza, które są badane w parach odpowiadających strukturze koncentrycznej Za 1,7–6,14 (s. 175-313). W ten sposób, respektując układ koncentryczny wizji, ks. Tułodzieckiemu udaje się oddać dynamikę Zachariaszowego „projektu tożsamości” nowego Izraela, który wychodzi od przygotowania Bożej przestrzeni (wizja I i VII), następnie oczyszczenia jej (wizja II i VI), dalej umocnienia jej (wizja III i V), by wreszcie stała ona przestrzenią zamieszkania Boga, a tym samym życia nowego Izraela (wizja IV). Poszczególne wizje są analizowane wiersz po wierszu, co nie stanowi jednak powtórzenia wcześniejszych komentarzy do Księgi Zachariasza. Celem bowiem badania jest wychwycenie kluczowych elementów dla nowej tożsamości Izraela, które autor rozpoznaje ostatecznie w Prawie, świątyni wraz z kultem i ziemi/Jerozolimie (s. 312). Autor doskonale porusza się w świecie symboliki Zachariaszowych wizji, umiejętnie prowadzi dyskusję z propozycjami innych egzegetów, proponuje własne rozwiązania.

Potwierdzeniem tak prowadzonej egzegezy może być chociażby precyzyjna analiza symboliki maści (kolorów) koni, które pojawiają się w wizji I i VII (s. 181-183, 213-216). Zwieńczeniem badań jest bez wątpienia kluczowa dla tematu monografii czwarta, centralna wizja Zachariasza złotego świecznika i dwóch oliwek. To w niej objawia się w całej pełni ks. Tułdzieckiego umiejętność prowadzenia egzegezy wewnątrzbiblijnej, rezultatem której jest stwierdzenie, iż w przypadku boskiego kandelabru chodzi o „bezpośrednie objawienie się niewidzialnego Boga Jahwe. Świecznik ze złota nie stoi przed Bogiem, lecz jest symbolicznym przywołaniem Jego obecności, obecności, która czuwa i przenika całą ziemię” (s. 298). Podobnie też godna odnotowania jest interpretacja dwóch oliwek identyfikowanych jako „synowie oliwy” nie w kluczu jednostkowym (namiestnik Zorobabel i arcykapłan Jozue), lecz kolektywnym/geograficznym (Juda i Izrael) (s. 307-311).

W zakończeniu (s. 315-321) autor zbiera najważniejsze rezultaty swojego badania, wskazując zarazem możliwe kierunki dalszych badań nad wizjami Zachariasza: ich recepcję w literaturze Drugiej Świątyni oraz w Apokalip-sie św. Jana. Monografię zamyka wykaz skrótów (s. 323-325) i zestawienie bibliografii wykorzystanej w pracy (s. 327-340).

Monografia ks. Tułdzieckiego stanowi istotny wkład w rozwój biblistyki polskiej. Księgi prorockie, a w szczególności dwunastu proroków mniejszych, nie cieszą się zainteresowaniem polskich biblistów. Nie chodzi przy tym tylko o wypełnienie istniejącej luki, gdyż badania toruńskiego egzegety dotyczą wczesnego okresu powygnaniowego w historii Izraela, dla którego jedynym źródłem pozostają zasadniczo teksty prorockie. Drugi rozdział monografii, w którym podejmuje on kwestie introdukcyjne Księgi Zachariasza, wejdą na stałe do polskich opracowań literatury prorockiej tego okresu. Dzięki tej pracy polski czytelnik otrzymuje świeże spojrzenie na historię Izraela powygnaniowego, co jest gwarantowane również problemem badawczym podjętym w analizie Zachariaszowych nocnych wizji – nowej tożsamości Izraela. Ten problem nie jest tylko akademicki, jak pokazuje historia Europy pisana na naszych oczach falami uchodźców reprezentujących inną kulturę i religię.

W przypadku rozprawy ks. Tułdzieckiego ma się do czynienia z dziełem napisanym przez dojrzałego, samodzielnego naukowca. Doskonała znajomość Biblii Hebrajskiej, dostęp do najnowszej zagranicznej literatury przedmiotu, krytyczne spojrzenie na propozycje innych egzegetów, twórcza dyskusja z ich poglądami prowadząca do własnych wniosków badawczych stanowią o wartości recenzowanej monografii. Dochodzi do tego wartość literacka języka tej rozprawy, która w lekturze będzie zrozumiała nie tylko dla specjalistów.

Zastosowana w pracy metoda historyczno-krytyczna gwarantuje najwyższą jakość badań Za 1–8. Co jest istotne, ks. Tułdziecki nie jest zakładnikiem

ustalonych procedur tej metody badawczej, które potrafią nierzadko przesłonić biblistom cel teologiczny studium biblijnego. Połączenie w monografii podejścia synchronicznego i diachronicznego zaowocowało lekturą konceptualną Zachariaszowych wizji, które zostały odczytane jako prorocki projekt nowej tożsamości Izraela, realizowany w przestrzeni zamieszkania powygnaniowego Izraela. Recenzowana monografia nie jest zatem tylko studium egzegetycznym, lecz pozostaje ukierunkowana na odczytanie przesłania teologicznego Za 1–8, które pozostaje aktualne wobec wyzwań współczesnego świata.

W czasie lektury recenzowanej monografii zrodziło się kilka uwag, które stanowią rodzaj przyczynku do dyskusji naukowej w obszarze badań przeprowadzonych przez ks. Tułodzieckiego.

Rozdział pierwszy kreśli tło dla Zachariaszowych poszukiwań nowej tożsamości Izraela powygnaniowego. Podejście synchroniczne nie jest wystarczające, gdyż teksty mówiące chociażby o patriarchach nie są wcale najstarszym świadectwem samorozumienia siebie przez patriarchów, będąc świadectwem czasów wygnania babilońskiego. Oczywiście, to jest przedmiot dyskusji egzegetycznej, jednakże należałoby przynajmniej odnieść się do tej kwestii. Druga sprawa dotyczy „walki o tożsamość Izraela u proroków przedwyganiowych”. W tym paragrafie autor ogranicza się do proroków VIII w. przed Chr., omawiając najpierw proroków działających w Judzie, a następnie w Izraelu. Z punktu widzenia chronologicznego należałoby wyjść najpierw od proroków Królestwa Północnego, jako że prorocy Królestwa Południowego działali również po upadku Samarii. W ujęciu ks. Tułodzieckiego owa „walka o tożsamość Izraela” u proroków sprowadzała się do krytyki nadużyć w sferze sprawiedliwości społecznej. Biorąc pod uwagę pytanie otwierające rozdział pierwszy, chciałoby się je zmodyfikować i zapytać, jak prorocy działający w dwóch różnych królestwach patrzyli na kwestię podzielonej monarchii, gdzie widzieli podstawy pod wspólną tożsamość mieszkańców dwóch różnych królestw, jak prorocy Judy postrzegali upadek Izraela, w czym prorocy przedwygnaniowi widzieli kluczowe elementy budujące i wyznaczające tożsamość Izraela. Wydaje się zatem, iż przyjęcie perspektywy diachronicznej w całym rozdziale pierwszym pozwoliłoby na uchwycenie zasadniczej kwestii, którą sam autor wskazał na początku tego rozdziału, iż „na przestrzeni wieków tożsamość oraz jedność Izraela w ich religijnym i etnicznym samorozumieniu ulegały ciągłym przekształceniom” (s. 23). Przyjmując to zdanie jako tezę wyjściową autora, nie została ona do końca wykazana.

Została już podkreślona olbrzymia wartość wprowadzająca rozdziału drugiej monografii. Od strony formalnej można byłoby wyeksponować

graficznie koncentryczny układ wizji Za 1–8 w dwóch tabelach i schemacie znajdujących się na s. 169-170 i 172. Należałoby rozważyć, czy temat nawrócenia, który pojawia się w prologu Za 1,4, nawiązuje tylko do Oz 14,2-9 i Jr 25,4-5 (s. 120), czy też nie ma w nim również echa przepowiedziania proroka Ezechiela, który jako stróż nad domem Izraela ma wzywać lud do nawrócenia (por. Ez 3,16-21; 18; 33,1-20).

Przy tak dojrzałej egzegezie złożonego symbolicznie materiału wizyjnego w rozdziale trzecim dysertacji wydaje się zasadne zasygnalizowanie przynajmniej jednego dyskusyjnego punktu egzegezy. Zarówno z planu pracy, jak i z analizy kompozycji wizji wynika, iż ks. Tułodziecki delimituje wizję trzecią w ramach Za 2,5-9. Jednakże podczas egzegezy tej wizji autor nie ogranicza się – i słusznie – tylko do tych wierszy, lecz analizuje integralnie złączoną z tą wizją potrójną wyrocznię w 2,10-13.14-16.17. Treść tej wyroczni dotyka kluczowych kwestii związanych z przestrzenią zamieszkania nowego Izraela. Tymczasem wyrocznia ta została potraktowana marginalnie przy omawianiu kompozycji całości wyroczni, nie została zrelacjonowana z wyrocznią zamykającą pierwszą wizję (2,14-17), wreszcie sama jej interpretacja, następująca po egzegezie trzeciej wizji, wydaje się powierzchowna. Przemyslenia wymaga szczególnie konkluzja tej interpretacji, która przynosi dwa zdania będące wobec siebie w pewnej opozycji: „Tym samym prorok wskazuje, że świętość miejsca, gdzie rezyduje Bóg, nie zależy od obcych sił, lecz od postawy mieszkańców Judy i Jerozolimy, od ich otwartości na świętość Jahwe. [...] Nie może się to dokonać bez powrotu Boga na święte miejsce, skąd chce On dzielić się swoją świętością i jej nauczać” (s. 275).

Monografia ks. dr. hab. Tomasza Tułodzieckiego pozwala mieć nadzieję, że w polskiej biblistyce pojawia się dojrzały biblista, który będzie kontynuował studia w zakresie profetyzmu powyganiowego. Tym samym jest szansa pogłębienia znajomości historii i literatury biblijnej okresu Drugiej Świątyni wśród biblistów polskich, dla których kojarzy się ona nierzadko tylko z księgami mądrościowymi i apokryficznymi.